

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра соціальної роботи та педагогіки вищої школи

На правах рукопису

ЛОШИК АННА ВАЛЕРІЇВНА

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА
З ДІТЬМИ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ**

Спеціальність: 231 Соціальна робота

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

ЧЕРНЕТА СВІТЛАНА ЮРІЇВНА

доктор педагогічних наук, професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № 22

засідання кафедри соціальної роботи та

педагогіки вищої школи

від 02 червня 2025 р.

Завідувач кафедри соціальної роботи та

педагогіки вищої школи

проф. Чернета С. Ю.

Луцьк 2025

Анотація

Лошик Анна. Соціально-педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей.

В бакалаврській роботі розкрито сутність поняття дистантна сім'я та її види в теорії та практиці соціальної роботи, визначено основні проблеми виховання дітей в таких сім'ях. Зокрема, дистантна сім'я трактується як специфічна форма родинного устрою, що виникає внаслідок тривалого проживання членів сім'ї окремо один від одного через соціально-економічні, політичні або інші обставини.

Охарактеризовано особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей. Основними напрямом роботи з такими сім'ями є профілактика, патронаж, соціальний супровід, психокорекційна, психотерапевтична та реабілітаційна робота.

Визначено найбільш ефективними формами роботи із дистантними сім'ями є індивідуальна та групова, що передбачає консультпункти, групи самопомоги і взаємодопомоги, гуртки за інтересами, клуби спілкування, спільне відзначення свят, благодійні акції, екскурсії, походи, спортивні змагання тренінги.

В роботі досліджено рівень схильності до дезадаптованої поведінки та агресивності дітей з дистантних сімей.

З метою підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей нами обґрунтовано цикл занять, які були призначені для трьох цільових груп: дітей, педагогів та батьків.

Ключові слова: дистантна сім'я, соціально-педагогічна робота, діти, заклади освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ.....	8
1.1. Сутність поняття дистантна сім'я та її види в теорії та практиці соціальної роботи	8
1.2. Основні проблеми виховання дітей в дистантних сім'ях	13
1.3. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей ..	20
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ	28
2.1. Дослідження рівня схильності до дезадаптованої поведінки та агресивності дітей з дистантних сімей.....	28
2.2. Цикл занять з дітьми з дистантних сімей в закладах загальної середньої освіти	33
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	53
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Сім'я традиційно виступає найсприятливішим середовищем для виховання та всебічного розвитку дитини. Однак у сучасних умовах, через загострення матеріальних труднощів і психологічної напруги в суспільстві, зростає кількість сімей, що опиняються у складних життєвих обставинах. Війна стала одним із головних факторів, що спричинили масову міграцію – як повних родин, так і матерів з дітьми – за кордон на тимчасове або постійне проживання, здебільшого з міркувань безпеки та пошуку кращих умов життя. Крім того, сім'ї часто роз'єднуються через внутрішні переміщення з зон бойових дій або участь одного з батьків у військовій службі.

Усі ці обставини негативно впливають на психоемоційний стан дітей: зростає рівень тривожності, емоційної нестабільності, почуття самотності та непотрібності. Діти намагаються самотійно реалізувати себе, що нерідко призводить до конфліктів у стосунках з однолітками та дорослими. Подібні ситуації ускладнюють процес їхньої соціалізації та можуть стати підґрунтям для формування деструктивної поведінки.

У зв'язку з цим актуальним є необхідність оновлення підходів до соціально-педагогічної підтримки дистантних сімей, зокрема шляхом вдосконалення методів, форм і напрямків роботи з такими родинами.

Соціально-педагогічна робота з такими дітьми є важливою складовою системи підтримки та профілактики негативних наслідків роз'єднання сім'ї. Вона передбачає створення умов для гармонійного розвитку особистості дитини, формування стійких соціальних зв'язків, емоційної підтримки та забезпечення її права на захист і турботу. Роль соціального педагога у цьому процесі є ключовою, оскільки саме він виступає посередником між дитиною, родиною, навчальним закладом та соціальними службами.

Отже, вивчення та вдосконалення соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей є надзвичайно актуальним завданням, яке потребує уваги як з боку науковців, так і практиків у сфері освіти та соціальної роботи.

Проблематика дистантних сімей активно вивчається не лише в академічному середовищі, але й перебуває у фокусі уваги державних структур,

неурядових організацій та фахівців соціальної сфери. Зокрема, важливий внесок у дослідження та вирішення викликів, пов'язаних із функціонуванням таких сімей, здійснюють міжнародні та національні установи, серед яких – міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» у співпраці з Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка.

Наукові підходи до аналізу дистантних родин базуються на теоретичних засадах досліджень сім'ї як соціального інституту, які представлені в роботах таких вчених, як А. І. Антонов, Т. В. Андреева, Т. А. Гурко, С. І. Голод, А. Г. Харчев. У фокусі їхніх праць – трансформація ролей та функцій сім'ї в умовах соціальних змін.

Окрему увагу в науковому дискурсі приділено проблемам сімейного неблагополуччя та дезадаптації. Ці питання детально розглядаються у працях В. В. Солоднікова, Т. В. Селігіної, Н. П. Красової, Л. П. Харченко та інших дослідників. Науковці акцентують на недостатній ефективності виконання батьками своїх виховних функцій, що особливо загострюється в умовах тривалого роз'єднання членів родини.

На сьогоdnішньому етапі вивчення питання дистантних сімей, зокрема особливостей їхньої життєдіяльності та організації соціально-педагогічної роботи, активно займаються такі науковці, як Н. Гевчук, Н. Гордієнко, Л. Романовська, А. Капська, Н. Куб'як, О. Пенішкевич, В. Рюль, У. Тарновецька-Якобець, І. Трубавіна, Л. Шпильчак та інші.

Соціальна важливість і актуальність проблеми, її недостатня теоретична та практична розробленість, а також виявлені суперечності обумовили вибір теми бакалаврської роботи **«Соціально-педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей»**.

Об'єкт дослідження - соціально-педагогічна робота в закладах загальної середньої освіти

Предмет дослідження – зміст, форми та методи соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей в закладах загальної середньої освіти

Мета дослідження - розробити цикл занять з дітьми з дистантних сімей в закладах загальної середньої освіти.

Завдання дослідження

1. Розкрити сутність поняття дистантна сім'я, визначити її види та основні проблеми дітей з дистантних сімей.
2. Охарактеризувати особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей в закладах загальної середньої освіти
3. Дослідити рівень схильності до дезадаптованої поведінки та агресивності дітей з дистантних сімей опорного закладу загальної середньої освіти «Сошичненський ліцей» Камінь-Каширського району.
4. Розробити цикл занять з дітьми з дистантних сімей в закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення мети та вирішення задач дослідження було використано такі *методи*: *теоретичні* - узагальнення теоретичних даних, аналіз соціологічної, психологічної, філософської, педагогічної літератури, порівняння, синтез – для визначення сутності поняття дистантна сім'я, її види та причини виникнення; *систематизація*; *аналіз*, *синтез*, *узагальнення*: *емпіричні* - анкетування.

Практичне значення дослідження полягає у розробці циклу занять з дітьми з дистантних сімей в закладах загальної середньої освіти, що може бути використане здобувачами вищої освіти під час проходження практики, соціальними педагогами у професійній діяльності.

Апробація результатів та публікації здійснювалася у процесі засідань кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, публікації наукової статті: Лошик Анна. Дистантна сім'я як соціально-педагогічне явище. Педагогіка [Текст] : зб. наук. пр. : матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції науковців, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми педагогіки, соціальної роботи та соціального забезпечення» (14 травня 2025 р.) / за ред. В. З. Антонюка, С. Ю. Чернети та ін.. Луцьк, 2025. 188 с. С. 85-87.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ

1.1. Сутність поняття дистантна сім'я та її види в теорії та практиці соціальної роботи

У сучасному суспільстві спостерігається зростання кількості дистантних сімей, у яких один або обидва батьки тривалий час перебувають далеко від дому через трудову міграцію, військову службу, навчання або інші обставини. Цей феномен значною мірою впливає на психоемоційний стан, поведінку, соціальну адаптацію та загальний розвиток дітей. Відсутність одного з батьків, або обох, може призводити до емоційної нестабільності, зниження рівня навчальних досягнень, труднощів у спілкуванні з однолітками та дорослими, а також до зростання ризику девіантної поведінки.

Поняття «дистантна сім'я» в науковій літературі розглядається як міждисциплінарне явище, що поєднує у собі соціальні, педагогічні, психологічні та демографічні аспекти. Існує кілька основних підходів до його тлумачення:

1. *Соціологічний підхід*: дистантна сім'я трактується як соціальний інститут, змінений під впливом економічної міграції, урбанізації, збройних конфліктів. Згідно з цим підходом, основна увага приділяється структурним змінам у сім'ї, втраті функціональності, ослабленню соціального контролю та ролей членів родини [22].

2. *Психолого-педагогічний підхід*: дистантна сім'я розглядається як чинник ризику для гармонійного розвитку дитини. У цьому контексті акцент робиться на емоційній депривації, порушенні прив'язаності, появі поведінкових проблем та зниженні ефективності сімейного виховання. Особливу увагу приділено потребі в психологічному супроводі та корекційній педагогіці [24].

3. *Функціональний підхід*: у межах цього підходу дистантна сім'я вивчається з точки зору її здатності виконувати традиційні функції – виховну, емоційно-підтримувальну, економічну. За відсутності одного чи обох батьків

виникає дефіцит батьківської присутності, що веде до часткової втрати функціональності родини [25].

4. *Інституційно-правовий підхід*: дистантна сім'я аналізується як об'єкт соціальної політики та правового регулювання. Цей підхід обґрунтовує необхідність створення механізмів захисту дітей у дистантних сім'ях, зокрема через посередництво соціальних служб, системи опіки, освітніх закладів [21].

Немає також єдиного підходу до розуміння самого поняття «дистантна сім'я». Це поняття трактується як сім'я, члени якої довгий час перебувають на відстані один від одного через різні причини: працевлаштування за кордоном, ув'язнення чи довготривале лікування батьків, перебування в зоні бойових дій.

І. Трубавіна дистантними називає сім'ї, члени яких перебувають на відстані один від одного з різних причин: заробітки, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю і передача дітей тимчасово в інтернат.

Головними проблемами таких сімей, на думку науковиці, є епізодичність виховних впливів на дітей, брак сімейних стосунків, що призводить до «емоційного відторгнення» батьків дітьми, непорозуміння дітей з мікросередовищем, неузгодженості поглядів батьків на виховання дітей [18, с.35].

Поняття «дистантна сім'я» у науковій літературі трактується як специфічна форма родинного устрою, що виникає внаслідок тривалого проживання членів сім'ї окремо один від одного через соціально-економічні, політичні або інші обставини.

Феномен дистантної сім'ї визначається як сім'я, члени якої проживають на відстані з різних причин: трудова міграція, ув'язнення, лікування, неможливість утримувати сім'ю тощо [28].

Куб'як Н. І. у своїх працях розглядає дистантну сім'ю як одну з категорій потенційно неблагополучних родин, у яких порушено зв'язок із мікро- та макросоціальним середовищем. Вона наголошує, що тривале роз'єднання сім'ї суттєво ускладнює виховання та соціалізацію дітей, спричиняє педагогічну занедбаність [15].

В. С. Торохтій визначає дистантну сім'ю як таку, що функціонує в особливих життєвих умовах, зокрема в умовах нестійкої присутності батьків та обмеженого піклування з їхнього боку. До цієї категорії він зараховує родини, де один із батьків (або обидва) часто і тривало відсутні через професійну діяльність – наприклад, родини моряків, бортпроводників, військовослужбовців, геологів, спортсменів високого рівня чи артистів [21].

Д. І. Пенішкевич умовно поділяє дистантні сім'ї на благополучні та неблагополучні залежно від того, наскільки успішно родина справляється з викликами пов'язаними з роз'єднанням [22].

Н. І. Голуба трактує дистантну сім'ю як категорію, що формується під впливом трудової міграції. Вона акцентує увагу на тому, що діти в таких сім'ях часто зазнають тривожності, емоційної нестабільності та міжособистісних конфліктів через брак батьківської присутності [7].

Я. М. Раєвська визначає дистантну сім'ю як таку, де існує ризик дезадаптації підлітків унаслідок психологічної дистанції з батьками. Вона підкреслює соціально-психологічні наслідки дистантності: емоційна ізоляція, почуття покинутості, порушення родинної комунікації [24].

Таким чином, розуміння дистантної сім'ї залежить від наукового підходу, однак усі вони сходяться на тому, що цей тип родини потребує особливої уваги в контексті підтримки дітей та збереження соціального добробуту родин.

Науковий дискурс щодо дистантних сімей передбачає різні класифікації цього феномена залежно від причин роздільного проживання, функціональності сім'ї та соціально-психологічних характеристик.

Класифікація дистантних сімей за І. М. Трубавіною передбачає:

- сім'ї, де один із батьків перебуває за кордоном на заробітках;
- сім'ї, де батьки відсутні через лікування, ув'язнення або інші соціально обумовлені причини;
- сім'ї, які тимчасово передають дітей на виховання до родичів або державних установ;

– неблагополучні дистантні сім'ї, у яких спостерігається дефіцит виховної функції [29].

Типологія дистантних сімей Н. І. Куб'як передбачає:

- благополучні дистантні сім'ї – де зберігається емоційний зв'язок і контроль за дитиною;
- потенційно неблагополучні – частковий або періодичний контакт;
- дисфункційні дистантні сім'ї – відсутність емоційного зв'язку, педагогічна занедбаність [16].

Свою класифікацію дистантних сімей представила Д. І. Пенішкевич:**

- сім'ї з відрадженням одного з батьків (військова служба, навчання);
- трудові дистантні сім'ї (через економічну міграцію);
- соціально-проблемні (із загостреними міжособистісними конфліктами) [22].

За Я. М. Раєвською дистантні сім'ї класифікуються:

- сім'ї з тривалим роз'єднанням через трудову міграцію;
- розлучені дистантні сім'ї, де діти залишаються з одним із батьків або родичами;
- сім'ї з частковим контактом, які підтримують емоційний зв'язок дистанційно [24].

Т. Веретенко та Н. Заверико, диференціюючи дистантні сім'ї, виділяють такі їхні види [3]:

- 1) утворені внаслідок довготривалого перебування одного з батьків у місцях позбавлення волі;
- 2) утворені після виїзду на заробітки одного з батьків у далеке зарубіжжя на довгий період;;
- 3) утворені після виїзду одного з батьків до близького зарубіжжя (сезонні роботи, нетривала відсутність);
- 4) сім'ї, у яких батьки працюють за вахтовим методом (нафтовики, газовики тощо);

5) сім'ї, у яких батьки періодично відсутні певний час (військові, моряки, артисти, спортсмени тощо);

б) утворені внаслідок фактичного розпаду сім'ї (чоловік/дружина проживають віддалено один від одного, внаслідок таких обставин: а) один із батьків проживає із дитиною окремо від сім'ї, внаслідок сімейного конфлікту;

б) один із батьків подає на розлучення, інший перешкоджає розлучному процесу;

в) сім'ї, у яких діти народжені поза шлюбом, батьки ніколи разом не проживали;

8) сім'ї громадян різних держав, у яких дитина проживає періодично з кожним із батьків.

Усі типології мають на меті виявити рівень ризику для дитини в умовах дистантної моделі сім'ї та сприяти вибору адекватних форм соціально-педагогічної допомоги.

Аналізуючи типологію дистантних сімей, варто наголосити, що однією з ключових класифікаційних ознак виступає причина, яка спричинила роздільне проживання членів родини. Цей чинник безпосередньо впливає на характер взаємин у родині та визначає специфіку функціонування сім'ї. Виходячи з причинного підходу, дистантні сім'ї умовно поділяють на такі категорії:

- сім'ї, в яких розділення стало наслідком тривалого перебування одного з батьків у місцях позбавлення волі;

- сім'ї, де один із батьків емігрував на тривалий строк у далеке зарубіжжя з метою працевлаштування, що часто триває десятки років;

- родини, де розділення обумовлене сезонним працевлаштуванням одного з батьків у країнах ближнього зарубіжжя, із регулярним, але короткотривалим поверненням додому;

- сім'ї, у яких дистанційне проживання є наслідком фактичного розриву подружніх стосунків. Сюди відносяться випадки, коли:

а) між подружжям виникають постійні конфлікти, що призводить до окремого проживання одного з батьків, часто разом із дитиною, у батьківському домі;

б) один з партнерів ініціює розірвання шлюбу, а інший чинить цьому опір, що затягує процес розлучення та ускладнює родинні відносини.

Можна виділити чотири основні групи причин виникнення дистантних сімей:

- соціально-економічні (бідність, безробіття);
- соціально-психологічні (міжособистісні конфлікти);
- трудова міграція;
- політичні (війна, збройні конфлікти).

Отже, у науковому дискурсі дистантна сім'я розглядається як нова соціальна реальність, яка потребує спеціального дослідження, соціального супроводу та підтримки через системну соціально-педагогічну роботу.

1.2. Основні проблеми виховання дітей в дистантних сім'ях

Дистантна сім'я розглядається як змінна структура, яка може формуватись на окремих етапах життєвого шляху родини. Зі зміною зовнішніх або внутрішніх обставин вона здатна повернутися до традиційної моделі спільного проживання. Проте досвід існування у формі дистантних стосунків неминуче позначається на подальшій динаміці родини загалом і на кожному її члені зокрема.

Одна з характерних рис таких сімей – поступове емоційне віддалення дітей від батьків. Це зумовлено нестачею щоденного живого спілкування та ослабленням глибоких емоційних зв'язків, незважаючи на наявність сучасних засобів комунікації (відеозв'язок, телефонні дзвінки тощо). Згодом відносини між батьками та дітьми часто набувають формального, дистанційного характеру, що ускладнює підтримку теплої сімейної атмосфери.

Попри збереження формальної структури (наявність обох батьків), дистанційне проживання одного чи обох партнерів унеможливорює повноцінне

виконання ними своїх родинних функцій. Це викликає порушення в сімейній системі, хоча не завжди свідчить про повне неблагополуччя. Якщо подружжя усвідомлює ситуацію та адаптує свої дії відповідно до нових умов, можна зберегти психологічну стабільність і гармонійне функціонування сім'ї. Однак відсутність такої адаптації може призвести до загострення конфліктів і навіть до розпаду родини.

Сутність дистантної сім'ї найкраще розкривається через аналіз основних її функцій:

1. Виховання дітей – найуразливіша сфера у дистантних сім'ях, оскільки відсутність узгодженості між батьками призводить до недостатньої участі у житті дитини.
2. Передача традицій, цінностей і соціального досвіду майбутнім поколінням.
3. Підтримка психологічного добробуту, створення відчуття безпеки, любові та прийняття.
4. Забезпечення умов для самореалізації та розвитку особистості кожного члена родини.
5. Удоволення інтимних потреб.
6. Організація дозвілля на основі спільного проведення часу.
7. Домогосподарська функція – розподіл обов'язків і спільне ведення побуту.
8. Комунікативна – задоволення потреби у близьких емоційних зв'язках.
9. Реалізація батьківської або материнської ролі.
10. Соціальний контроль – регулювання поведінки членів родини.
11. Економічна підтримка – забезпечення матеріального благополуччя.
12. Рекреаційна – створення умов для оздоровлення, зниження психоемоційного напруження [26].

За умов тривалої відсутності одного або обох батьків відбуваються зміни у взаєминах з дітьми. Це стосується не лише внутрішньої структури родинної системи, а й її взаємодії із зовнішнім середовищем. Деформована структура

комунікацій впливає на формування у дітей соціальних норм і моделей поведінки, що надалі позначається на їхній взаємодії з оточенням – друзями, вчителями, ровесниками.

Функціонування дистантної сім'ї, зумовлене відсутністю одного або обох батьків, призводить до трансформації взаємин між дорослими та дітьми. Такі зміни охоплюють не лише внутрішню комунікацію в родині, але й відображаються на соціальних зв'язках за її межами. Від характеру стосунків між батьками й дітьми формується система норм, правил і поведінкових моделей, які діти засвоюють і переносять у зовнішній соціум – у спілкування з друзями, ровесниками, педагогами.

Дистантна форма існування родини не є сталою: вона виникає у певний період життєвого циклу сім'ї, а з часом, у результаті зміни обставин, родина може повернутися до традиційної моделі. Проте період дистанційного функціонування залишає помітний слід як у структурі сімейних взаємин, так і в емоційному стані кожного її члена.

В умовах тривалої відсутності батьків спостерігається охолодження емоційного зв'язку з дітьми. Відносини стають більш формальними, а пріоритет у взаємодії часто віддається матеріальній підтримці, що знижує рівень емоційної включеності. Як показують дослідження, недостатність щоденного діалогу та живого спілкування викликає у дітей смуток, очікування на зустріч, а також негативні зміни у поведінці після чергового від'їзду батьків. У результаті виникає ризик формування байдужого ставлення до навчання та зниження академічної мотивації.

У дистантних родинх діти часто страждають від емоційної нестачі: їм бракує тепла, турботи, батьківської уваги. Вони позбавлені можливості відчути свою цінність і значущість для близьких дорослих. Це відображається не лише на внутрішньому емоційному стані дитини, але й на її соціальному функціонуванні. Такі діти можуть ставати об'єктами булінгу або фізичного насильства з боку однолітків чи навіть родичів, з якими вони залишаються – бабусі, тітки, мачухи, вітчима тощо [9].

Втрата емоційного зв'язку з батьками нерідко викликає у дитини внутрішній спротив, що проявляється у вигляді поведінкових розладів, зниженого рівня самооцінки, вживання психоактивних речовин або соматичних захворювань. Такий досвід вимагає уваги з боку фахівців і впровадження системної підтримки дитини в освітньому, психологічному та соціальному контекстах.

Відсутність одного з батьків у дистантній сім'ї значно ускладнює організацію побуту та ведення домашнього господарства. Часто той із батьків, хто залишається вдома, починає ставитися до господарських обов'язків із меншим рівнем відповідальності, що негативно позначається на загальному життєвому устрої родини. У дітей, які зростають у таких умовах, нерідко виникає небажання брати участь у домашній праці, а їхня реакція на прохання чи зауваження родичів може бути агресивною або різкою.

У багатьох дистантних родинках відбувається поступове охолодження емоційних зв'язків між дитиною та батьками, що проявляється у формалізованості спілкування, втраті довіри та навіть у випадках психологічного тиску. Це може набувати форми залякування, приниження або знецінення дитини з боку дорослих.

Батьки, які залишаються в Україні наодинці з дітьми без емоційної підтримки партнера, можуть опинитися в стані моральної виснаженості. Це іноді призводить до зловживання алкоголем чи іншими психоактивними речовинами, нехтування обов'язками по дому та перекладення відповідальності на дітей. Такі обставини сприяють відчуженню між поколіннями та поглиблюють нерозуміння всередині родини [11].

Дослідження показують, що хлопчики значно чутливіше реагують на брак батьківської присутності, ніж дівчатка. Їхня поведінка часто змінюється у бік зростання збудженості, агресії та конфліктності. Особливо помітним це є в ранньому дитинстві, коли емоційна потреба у чоловічому авторитеті найвища. Натомість дівчатка, які виховуються в родинках без батька, як правило, не демонструють значних відмінностей у загальному розвитку порівняно з

ровесницями з повних сімей, хоча певні розбіжності можуть виявлятися у сфері когнітивної діяльності.

У процесі статевого виховання діти поступово усвідомлюють свою статеву ідентичність та засвоюють відповідні зразки поведінки. Формування фемінності у дівчат та маскулінності у хлопців вимагає наявності прикладу відповідної гендерної ролі. Коли в родині відсутній один із батьків, дитина позбавляється можливості безпосередньо спостерігати й переймати цю модель поведінки.

Зусилля батька передати хлопчику уявлення про мужність, перебуваючи на відстані, здебільшого не дають очікуваного результату, оскільки паралельно хлопець засвоює поведінкові зразки від матері, яка вимушено бере на себе функції обох батьків. Аналогічна ситуація спостерігається і в разі, коли дівчинку виховує лише батько – у неї виникає нестача фемінного впливу, що ускладнює розвиток гендерної самосвідомості.

У ситуації, коли один із батьків відсутній, дитина позбавляється безпосереднього прикладу для наслідування поведінки, відповідної її статі. Формування гендерної ролі ускладнюється, адже хлопчику складно засвоїти модель чоловічої поведінки від батька, якщо той перебуває на відстані, навіть за умови регулярного зв'язку. Часто в таких ситуаціях мати намагається виконувати функції обох батьків, що може створити суперечливу картину для дитини. Аналогічні труднощі виникають у випадку, коли дівчинку виховує лише батько.

Емоційний зв'язок із батьками є однією з базових потреб дитини, і його нестача може призвести до емоційної незадоволеності. Це, у свою чергу, виявляється у вигляді агресивності, дратівливості, тривожності та страхів. Діти часто не реалізують повною мірою свій інтелектуальний потенціал, який у сприятливому емоційному середовищі міг би розвиватися значно ефективніше. У спілкуванні такі діти можуть проявляти пасивність, обмежений словниковий запас, надмірну обережність, уникання нових соціальних ситуацій або конфліктну поведінку [14].

Період підліткового віку супроводжується активним формуванням самоусвідомлення, прагненням до самостійності та включенням у доросле життя. Підлітки, батьки яких виїхали за кордон, часто демонструють вищий рівень самооцінки, порівняно зі своїми ровесниками з повних родин. Це може бути пов'язано з тим, що на них покладається більше відповідальності – вони змушені приймати дорослі рішення, виконувати ролі, які зазвичай притаманні старшим членам родини. Таким чином, діти отримують можливість проявити себе як зрілі особистості.

Додатковим чинником є фінансове забезпечення: кошти, які батьки переказують з-за кордону, часто дозволяють дитині мати вищий соціальний статус у своєму середовищі. Це іноді компенсує відсутність батьківської присутності, але може також зменшити цінність міжособистісних відносин і морально-етичних орієнтирів у системі цінностей підлітка.

Серед підлітків, які виховуються в умовах дистантного батьківства, все частіше спостерігається гебоїдний тип поведінки. Він виявляється в надмірному егоцентризмі, бажанні самоствердитися будь-якою ціною, в тому числі через конфліктність, ігнорування соціально прийнятих норм, агресивність та відсутність інтересу до конструктивної діяльності. Часто така поведінка супроводжується потягом до жорстоких форм взаємодії.

Формування моральних орієнтирів є особливо важливим завданням для підлітків, що живуть у дистантних сім'ях. Саме в родині діти отримують перші уявлення про етичні норми, духовні цінності та моральну відповідальність. Підлітковий вік, що сам по собі є періодом переосмислення життєвих орієнтирів, накладається на психологічну кризу зростання, а тому потребує особливої уваги до формування особистісної зрілості [16].

Підлітки з дистантних родин часто мають обмежену мотивацію, орієнтовану на задоволення безпосередніх потреб. Така звуженість поглядів формує короткострокові життєві цілі, що не пов'язані із стратегічним плануванням майбутнього. Нестача повноцінної емоційної взаємодії з батьками спричиняє у підлітків ідеалізацію сімейних стосунків. Однак уявлення про

«ідеальну родину» часто залишаються абстрактними, нечіткими й недостатньо конкретизованими.

Віддаленість батьків позначається і на світогляді підлітків. Серед них нерідко спостерігається посилення індивідуалістичних тенденцій, зниження значущості моральних цінностей і трудової етики. Часто підлітки не пов'язують успішність у дорослому житті з рівнем здобутої освіти, а при виборі професійного шляху керуються переважно матеріальними мотивами, нехтуючи особистісним зростанням і суспільною користю.

Підлітки з родин, де один або обидва батьки працюють за кордоном, нерідко демонструють відхилення у поведінці, що можуть свідчити про девіантні тенденції. До найпоширеніших проявів належать пропуски навчальних занять, зниження успішності, участь у конфліктах, порушення шкільної дисципліни, прояви агресії, пошкодження майна, а також порушення громадського порядку. Окремі випадки можуть включати протиправні дії: крадіжки, незаконне розповсюдження психоактивних речовин, вживання алкоголю або наркотиків, залучення до небезпечних компаній, а також звички до брехні та маніпуляцій.

Попри те, що діти стикаються з типовими підлітковими проблемами, такими як труднощі адаптації, навчальні труднощі чи формування стосунків, відсутність батьківської підтримки додає психологічних переживань: тривоги, відчуття самотності, страху, надмірної потреби у визнанні. Це іноді стає поштовхом до девіантної поведінки та конфліктів із оточенням [5].

Окрему небезпеку становить розвиток інтернет-залежності. Залишаючись без постійного контролю з боку дорослих, маючи доступ до ресурсів і свободу дій, підлітки з дистантних сімей можуть проводити надмірну кількість часу в мережі. Часто саме Інтернет стає єдиним каналом спілкування з батьками за кордоном. Це створює сприятливі умови для розвитку інтернет-адикції, яка є все частіше предметом обговорення серед науковців та практиків.

Оскільки емоційний світ підлітка тісно пов'язаний з його поведінкою, наслідками виховання в умовах дистантної родини можуть стати комплекс

неповноцінності, підвищена тривожність, агресивність, внутрішня ворожість, труднощі з формуванням власної ідентичності та гендерної ролі, домінування залежних моделей поведінки та імпульсивність.

Отже, проблеми дистантних сімей залишаються предметом уваги науковців і практиків. Незважаючи на уявлення про матеріальне благополуччя, такі сім'ї часто стикаються з емоційною напругою, труднощами у вихованні дітей, конфліктами та неефективними стилями батьківського ставлення. Відсутність постійної присутності батьків негативно позначається на емоційному стані дітей, які значно гостріше реагують на розлуку. Як наслідок, у таких родинах поширені крайнощі у вихованні – надмірна опіка або ігнорування потреб дитини, що ускладнює її соціалізацію та розвиток.

1.3. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей

Соціально-педагогічна робота дітей, які зростають у дистантних сім'ях, найчастіше реалізується в межах освітніх закладів. У процесі організації такої роботи важливим є забезпечення взаємодії між різними виховними структурами з метою створення сприятливого середовища для гармонійного розвитку дитини.

Соціально-педагогічна робота з дітьми з дистантних сімей повинна ґрунтуватися на вивченні дистантних сімей, проблем виховання у них та ризиків появи педагогічної занедбаності школярів, надання психолого-педагогічної допомоги дистантним сім'ям у створенні педагогічно доцільних взаємин між батьками, опікунами та дітьми, соціальні педагоги повинні створити соціальні паспорти на кожну дистантну сім'ю, вивчити обстановку у таких сім'ях та допомогти знайти шляхи співпраці з кожною конкретною сім'єю.

Ця робота повинна бути спрямована на подолання особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів, надання потрібної консультативної педагогічної та психологічної допомоги дистантним сім'ям і дітям з таких сімей.

Для успішного запобігання порушень виховного впливу на школярів необхідно створити сприятливе виховне середовища, для чого слід об'єднувати зусилля школи, сім'ї та інших виховних інституцій. Лише створивши сприятливе для виховання середовище можливо корегувати недоліки розвитку дитини як особистості.

Соціальна робота з дистантними родинами передбачає реалізацію кількох ключових напрямів допомоги, що охоплюють:

- підтримку дітей;
- роботу з батьками та опікунами;
- взаємодію з педагогами, вихователями та близькими родичами.

Діяльність соціальних педагогів у цій сфері скерована на підтримку, захист і розвиток дітей трудових мігрантів. Основними формами такої роботи є:

1) Соціальний супровід та забезпечення – включає облік дітей, чиї батьки перебувають за кордоном, моніторинг умов їхнього проживання, стану здоров'я та психоемоційного благополуччя. Особлива увага приділяється профілактиці шкідливих звичок і залежностей, що можуть гальмувати процес соціалізації дитини.

2) Профілактика та патронаж – охоплює заходи, спрямовані на попередження ризикованої поведінки та інформування сімей щодо потреб дитини, важливості виховних цінностей, відповідального батьківства, а також зміцнення зв'язків між дитиною і батьками.

3) Психокорекційна та психотерапевтична робота – передбачає цілеспрямовану допомогу дітям через розвиток соціальних навичок, психоемоційної стабільності, подолання життєвих труднощів. Застосовуються як індивідуальні, так і групові методики, паралельно проводиться консультування батьків.

4) Реабілітація – спрямована на відновлення емоційного зв'язку між дитиною та батьками після їх повернення, гармонізацію стосунків та подолання труднощів, що виникли під час їхньої відсутності [26].

Налагоджуючи соціально-педагогічну роботу з дітьми з дистантних сімей важливо організовувати взаємодію виховних інституцій з метою створення умов для всебічного розвитку таких дітей; сприяти участі вихованців у технічній, художній творчості, спортивних змаганнях, суспільно корисній та трудовій діяльності, виявленню творчих здібностей, задатків, обдарувань, розкриттю талантів.

Важливим у роботі з дітьми з дистантних сімей є їхнє дозвілля та позакласна діяльність для школярів. Організацію змістовного дозвілля дітей потрібно проводити спільними зусиллями педагогів, батьків та опікунів, залучаючи їх до занять у гуртках та секціях при школах та у позашкільних навчально-виховних закладах, а також при молодіжних та дитячих громадських організаціях. Головні виховні завдання цих груп: забезпечення потреб особистості в самореалізації, підвищення інтелектуального, духовного, фізичного, емоційного рівня вихованців шляхом їх участі у різних видах творчої діяльності; формування соціально значущих інтересів дітей й молоді, сприяння професійному самовизначенню; створення умов для здобуття вихованцями додаткової освіти, набуття умінь та навичок шляхом участі у творчих об'єднаннях за інтересами; розвиток комунікативних здібностей та становлення соціальної зрілості особистості, формування її національної самосвідомості та громадянської активності; пошук, розвиток та підтримка юних талантів і обдарувань, виховання творчої еліти у різних галузях суспільного життя, стимулювання творчого самовдосконалення дітей та молоді; створення найсприятливіших умов для емоційно-психологічної захищеності та душевного комфорту; виховання естетичних смаків у дітей та молоді; організація змістовного дозвілля дітей та молоді зважаючи на особисті та колективні інтереси. Для здійснення поставлених завдань застосовуються як групові, так і індивідуальні форми роботи [28, с. 89-95].

Але не кожна дитина задовольняє власні потреби у свободі та незалежності в таких формах дозвілля та самовираження, що мають позитивний характер. Особливо це стосується дітей, які не набули у сім'ї соціального

досвіду щодо культурного, змістовного проведення вільного часу. Такі діти не вміють розподіляти свій вільний час, прагнуть примітивно проводити дозвілля, яке обирають під впливом неорганізованих, часто негативно спрямованих чинників. Тому соціально-педагогічна робота має спрямовуватися на те, щоб сформувати у дітей ставлення до дозвілля як до часу для самовдосконалення, саморозвитку, навчити їх розумно проводити вільний час, створити умови для повноцінного спілкування з однолітками та дорослими, набуття позитивного соціального досвіду під час активної творчої соціально значущої діяльності.

Дозвіллева робота стане привабливою для дітей з дистантних сімей тому, що велика увага приділялася вивченню інтересів, потреб, прагнень кожної особистості.

Кожен педагог повинен будувати роботу в гуртку, виходячи із власної творчої індивідуальності, захоплень, досвіду, а також брати до уваги досвід та інтереси дітей, надавав їм можливість для вияву ініціативи і творчості, особистої самостійності та відповідальності. Для педагога захоплення дитини – це ключ до виховання її творчої особистості. Такий підхід був особливо сприятливим для розвитку дітей з дистантних сімей, оскільки саме на гуртках діти відчують себе потрібними, значущими, тут створюються умови для справжнього розкриття їхніх особистостей, задоволення глибинних потреб у спілкуванні, взаєморозумінні, розвиваються творчі таланти та пізнавальні інтереси дітей з дистантних сімей.

Соціальна робота з батьками зорієнтована на попередження конфліктів у системі «батько-дитина» та на усунення можливих непорозумінь, які можуть виникати в періоди вікових криз дитини. Головними напрямками є сприяння формуванню усвідомленого та відповідального батьківства, вихованню сімейних цінностей і норм, а також усвідомленню батьками свого обов'язку забезпечити право дитини на життя у повноцінній родині.

Серед найбільш ефективних методів і форм такої соціальної роботи можна виділити лекції, відеолекторії, бесіди, тренінги, рольові ігри, конференції за участю спеціалістів із сімейних питань, а також індивідуальні консультації.

Ці заходи зазвичай проводяться під час візиту батьків у відпустку або після їхнього остаточного повернення додому. Розв'язання проблем, що виникають у дистантних родинах, є неможливим без участі дорослих, оскільки навіть перебуваючи за кордоном, вони мають можливість впливати на ситуацію: підтримувати регулярний зв'язок, телефонувати, цікавитися справами та хобі дитини, запрошувати її до себе тощо.

Метою консультування є безпосередній контакт між соціальним працівником і батьками з метою розв'язання соціальних, психологічних та педагогічних труднощів у взаємодії з дітьми. Консультування передбачає такі етапи:

- підготовка до роботи, зокрема проведення діагностичної бесіди та ознайомлення з особливостями родини;
- просвітницький етап із наданням рекомендацій, перевірка гіпотез;
- заключне обговорення результатів, переосмислення ситуації, пошук альтернативних рішень та прийняття родиною нового підходу до вирішення проблем [2].

Результатом консультування повинна стати готовність батьків змінювати власну поведінку й установку, а не тільки очікувати змін від дитини.

Соціальна робота з найближчим оточенням дітей, батьки яких перебувають за кордоном, також є важливою складовою. Її завдання полягає у формуванні шанобливого ставлення до дитини, розуміння її потреб, правового захисту та підвищення відповідальності дорослих за дитину.

Робота з соціальним оточенням включає наступні напрями.

- формування у дорослих емпатійного ставлення до потреб дітей;
- сприяння розвитку позитивного світогляду у дітей;
- ознайомлення з правами дитини, її індивідуальними особливостями, емоційними станами та життєвими труднощами;
- формування життєвої компетентності, розвиток навичок, необхідних для соціальної адаптації;
- ідентифікація й запобігання причинам, які провокують труднощі у дітей;

– налагодження взаємин з дитиною та навчання дорослих ефективним методам спілкування, застосування демократичного стилю виховання [12].

До результативних підходів у роботі з соціальним оточенням і родичами дітей, батьки яких працюють за кордоном, можна віднести як індивідуальні, так і колективні форми. Вибір форм соціально-педагогічної взаємодії визначається врахуванням потреб, віку та особистісних особливостей клієнтів. Серед них – діяльність консультативних пунктів, самодопоміжних і взаємодопоміжних груп, гуртків за інтересами, клубів спілкування, спільне святкування подій та організація дозвілля, благодійні заходи, екскурсійні поїздки, туристичні походи, спортивні турніри тощо. У практичній діяльності з цією категорією клієнтів застосовуються такі методи, як індивідуальна бесіда, консультування, участь у тренінгах, робота в групах підтримки, проведення лекторіїв і просвітницька психологічна діяльність.

З метою поєднання зусиль школи та родини у цьому напрямі, педагогам пропонувалося залучати соціальне оточення і родичів дітей до участі в заняттях гуртків, а також надавати дітям тематичні завдання для виконання вдома спільно з дорослими. Під час позакласних заходів чи годин спілкування батьки та опікуни також запрошувалися до школи, де разом із дітьми ділилися досвідом створення спільних виробів та враженнями від цієї діяльності.

Сприяти більш глибокому розумінню батьків, формуванню довіри між ними, соціальним педагогом та вчителями, а також об'єднанню їх зусиль в інтересах дітей допомагала спільна підготовка до свят. Часто батьки та родичі дитини із задоволенням відгукувалися на прохання взяти участь в організації та проведенні шкільних заходів, приурочених до важливих подій у житті класу, календарних свят чи змін сезонів.

Застосування спеціалізованих методичних підходів значною мірою підвищує результативність роботи з родиною. До таких методик належать: організація сімейної взаємодії через посередника; використання циркулярного опитування для виявлення характеру взаємин у родинному середовищі; формування системних гіпотез щодо дисфункцій у родинній структурі;

створення генограми, яка візуально демонструє історію родини та особливості внутрішньосімейної взаємодії; застосування терапевтичних письмових угод щодо розподілу обов'язків і відповідальності за певні сімейні симптоми; використання сімейних метафор, що передають уявлення про родинну динаміку на основі досвіду сім'ї; структурні методики, такі як соціограма, сімейна скульптура чи сімейна дошка, які відображають схему і специфіку взаємин у родині. Також ефективними є методи рольової гри та психодрами [13].

Окремі напрямки, форми і методи роботи орієнтовані на вирішення труднощів, які виникають після повернення батьків додому або під час їх тимчасового приїзду у відпустку.

Отже, основними складовими роботи з дистантними родинами виступають: профілактичні заходи, патронаж, соціальний супровід, психокорекційна, психотерапевтична і реабілітаційна діяльність. Усі ці напрями спрямовані на успішну соціалізацію дітей, формування у батьків відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків, встановлення позитивної взаємодії між усіма членами родини, а також на забезпечення адаптації дітей у соціальному середовищі.

Залежно від категорії отримувачів допомоги, соціально-педагогічна діяльність соціальних працівників охоплює три основні напрями: взаємодія з дітьми з дистантних сімей; робота з батьками, які перебувають віддалено від дітей; діяльність із однолітками та близькими особами цих дітей.

Серед найбільш результативних форм підтримки дистантних сімей виділяються як індивідуальні, так і групові підходи. До них належать консультаційні пункти, групи самопомоги і взаємодопомоги, гуртки за інтересами, клуби для спілкування, спільне святкування, організація благодійних заходів, екскурсії, походи, спортивні змагання та тренінгові заняття.

З урахуванням особливостей цільової аудиторії соціальна робота базується на низці ефективних методів, серед яких: індивідуальні та групові бесіди, консультування, тренінги, робота в межах груп підтримки, а також

психологічна просвіта. Використання вказаних підходів дозволяє більш комплексно враховувати потреби дитини та її найближчого оточення, сприяючи гармонійному розвитку та стабільності в родинному середовищі.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

2.1. Дослідження рівня схильності до дезадаптованої поведінки та агресивності дітей з дистантних сімей

З метою дослідження рівня схильності до дезадаптованої поведінки та агресивності дітей з дистантних сімей нами проведено експериментальне дослідження, яке складалося з аналізу плану роботи соціального педагога закладу та опитування підлітків. Рівень схильності до дезадаптованої поведінки ми досліджували за допомогою Методика визначення особистісної адаптованості школярів (А.В. Фурман) (додаток А) та рівень агресивності дітей з дистантних сімей за допомогою: Тест С. Дайхоффа на виявлення внутрішньої агресії (додаток Б), Анкету для вчителів (додаток В), Анкетування на виявлення схильності людини до зовнішньої агресії та форм насилля, які вона найчастіше використовує (додаток Г).

Дослідженням було охоплено 18 підлітків 5-9 класів опорного закладу загальної середньої освіти «Сошичненський ліцей» Камінь-Каширського району.

Аналіз річного плану соціального педагога Сошичненського ліцею на 2024–2025 н.р. з точки зору роботи з дітьми з дистанційних сімей свідчить, що дана цільова група визначена в пункті 1.9 та 1.6. Це свідчить про визнання проблематики і потреб цієї групи.

Основними напрямками роботи з дітьми з дистантних сімей визначено:

- діагностична робота (планується дослідження особистісних характеристик дітей із дистанційних сімей; передбачено соціально-педагогічний патронаж таких дітей - це основа для подальшої підтримки);
- консультування (передбачає індивідуальні консультації для вчителів, батьків (опікунів) та адміністрації щодо цих дітей);
- профілактична робота (передбачені теми профілактики булінгу, насильства, кіберзалежності, девіантної поведінки - актуальні для дітей, які залишені без належної емоційної підтримки в родині);

- індивідуальний підхід (у плані передбачено індивідуальні консультації (4.9) за потребою - це гнучкий інструмент допомоги, зокрема і дітям з дистанційних сімей);

- просвітницька робота з батьками (передбачена участь соціального педагога у батьківських зборах та бесіди з батьками протягом року - платформа для впливу на мігруючих батьків або опікунів).

Однак, варто зазначити, що відсутні конкретні заходи для дистантних сімей. Хоча категорія визначена, не запропоновано окремих просвітницьких, адаптаційних чи тренінгових заходів, спрямованих саме на подолання емоційного дефіциту чи соціального сирітства.

Методика 4. Методика визначення особистісної адаптованості школярів (А.В. Фурман)

Для визначення рівня схильності до дезадаптованої поведінки учнів, ми запропонували дітям з дистантних сімей відповісти на питання про їх ставлення до школи, сім'ї, вулиці, вланого «Я» за такою шкалою «дуже позитивне», «позитивне», «нейтральне», «негативне», «дуже негативне».

Аналіз результатів свідчить, що у 22,4% дітей є нейтральне ставлення до батька, у 11,2% спостерігається негативне ставлення до навчальних предметів, проте, жоден з дітей не обрав відповідь «дуже негативно». 44,4% дітей з дистантних сімей позитивно ставляться до оточення.

Результати тестування подаємо у рисунку 2.1.

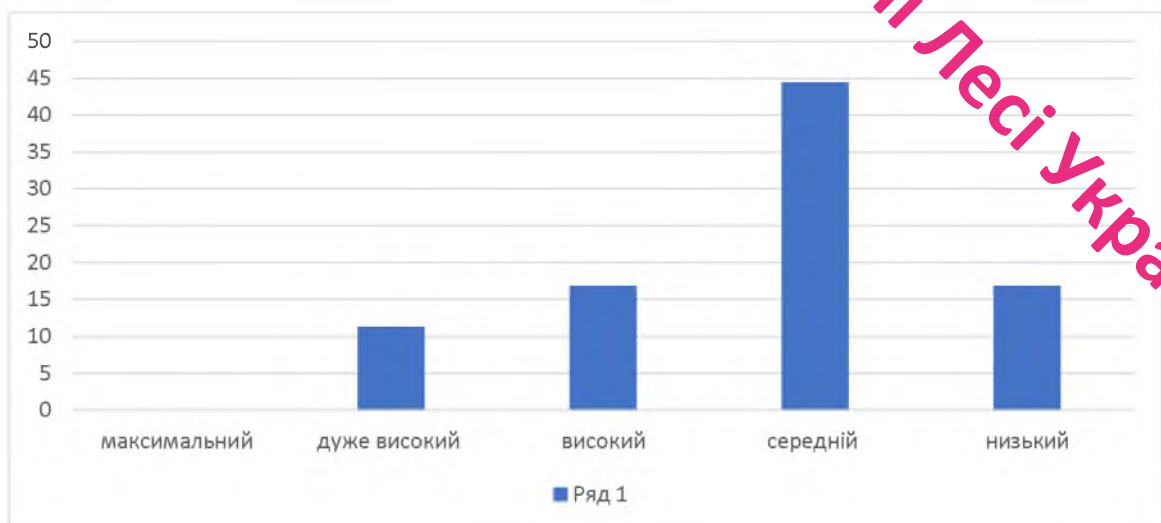

Рис. 2.1. Рівень адаптованості дітей з дистантних сімей

Отже, узагальненні результати свідчать, що жодна дитина не є неадаптованою, однак високий та низький рівень адаптованості притаманний однаковій кількості дітей по 11,2%. Це свідчить про необхідність проведення систематичних та комплексних занять щодо підвищення рівня адаптованості дітей з дистантних сімей.

Методика 2. Тест С. Дайхоффа на виявлення внутрішньої агресії (Додаток Б). Даний тест ми використали, з метою виявлення рівня внутрішньої агресії, як індикатора виявлення старшокласників з сімей, схильних до насилля, тобто з метою фіксації емоційних переживань, які старшокласник приховує від оточуючих.

Дослідник пропонує піддослідному прочитати твердження в бланку тесту та в разі згоди з кожним із них – відзначити відповідь “так”, у разі незгоди – “ні” у бланку тесту.

Результати проведеного тестування подано на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Рівень прояву внутрішньої агресії старшокласників, %

Крім поданих узагальнених даних тесту ми проаналізували відповіді респондентів, більша половина старшокласників, а саме 72 % відповіли «Так» на наступні запитання: Я часто відчуваю себе гірше порівняно з іншими людьми, Іноді про мене говорять, що я схильний (-на) до частих змін настрою, Я часто сперечаюся і не погоджуюся, в основному, з членами своєї родини, У мене не

складаються стосунки з людьми, Я постійно відчуваю себе нещасним (-ою), Я часто лаю себе, Я відчуваю труднощі в успішному вирішенні конфліктів, Мені важко уникати сварок і бійок, Я часто злюся на себе, Я постійно відчуваю розчарування, Я відчуваю пригніченість, безпорадність, роздратованість. Зазначене свідчить про невпевненість у собі, про напружені, а іноді конфліктні відносини з оточуючими, в тому числі з сім'єю, про наявність внутрішньої агресії.

Разом із проведенням тесту С. Дайхоффа на виявлення внутрішньої агресії ї при аналізі даного параметра ми враховували експертні оцінки і думки класоводів та вчителів предметників, що робили висновки про рівень агресивності кожного окремого учня на основі тривалих наглядів за його реальною поведінкою. Результати отриманих даних подано на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Рівень прояву агресії старшокласників за твердженнями вчителів

Як свідчать результати анкетування вчителів, у 11,2% старшокласників агресивність відсутня, агресивні реакції не спостерігаються; у 22,4% - агресивність практично не виражена, агресивні спалахи мають місце вкрай рідко; 32,8% дітей має агресивність виражену дуже слабо, агресивні реакції в поведінці спостерігаються рідко; в 16,8% учнів агресивність виражена середньо, агресивні реакції виявляються не дуже часто; 11,2% старшокласників має ступінь

вираженості агресивності трохи вище середнього, нерідко в поведінці спостерігаються агресивні реакції; у 5,6% учнів - рівень агресивності високий, агресивні реакції спостерігаються достатньо часто.

Результати дослідження за тестом С. Дайхоффа та опитуванням класоводів та вчителів-предметників свідчать про те, що рівень внутрішньої агресії вищий ніж зовнішні її прояви за спостереженнями педагогів.

Методика 3. Анкетування на виявлення схильності людини до зовнішньої агресії та форм насилля, які вона найчастіше використовує (Додаток 1).

Підліткам пропонується прочитати запитання в бланку анкети та відповісти «Так» або «Ні». Анкета складається з 16 запитань, які свідчать про фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, економічне насильство. Результати анкетування представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Форми насильства серед підлітків, %

Номер запитання	Фізичне насильство	Сексуальне насильство	Психологічне насильство	Економічне насильство
	32,8	-	55,2	44,4

Як свідчать дані таблиці, більше половини старшокласників зазнають психологічного та економічного насильства, досить високим є і показник фізичного насильства (32,8), втішає те, що сексуального насильства не зазнавали підлітки.

Співвідношення зовнішньої і внутрішньої агресії випробуваного дає змогу гіпотетично визначити роль, яку він має в родині за значенням агресивності. Таким чином, у нас виходять чотири рольові позиції: “стриманий”, “тиран”, “віктим”, “агресор”, окрему позицію займає “норма” (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Рольові позиції

Внутрішня агресія	Зовнішня агресія			
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень	Дуже високий рівень

Низький рівень	норма	стриманий	титан
Середній рівень			
Високий рівень	віктим		агресор
Дуже високий рівень			

Отже, результати дослідження показали, що до домашнього насильства підлітки відносять такі форми поведінки, як побиття та застосування фізичної сили, погрози, приниження, психічний тиск, лайку, образи, ігнорування, а в окремих випадках байдужість та економічний контроль; майже в усіх дітей іноді виникають непорозуміння з батьками, основними причинами є: навчання, особисті риси характеру дитини, домашнє господарство, коло друзів, необізнаність батьків з проблемами підлітка.

За результатами тесту С. Дайхоффа на виявлення внутрішньої агресії 72% показали середній рівень, 11,2% – низький рівень. Однак високий рівень внутрішньої агресії притаманний 11,2%. Насторожує і те, що один підліток має дуже високий рівень агресії.

За зовнішніми проявами старшокласникам притаманні такі форми насильства: фізичне насильство (32,8%), психологічне насильство (55,2%), економічне насильство (44,4%), а отже, можна констатувати, що є прояви насильства щодо підлітків з дистантних сімей з боку своїх батьків.

Таким чином, аналіз плану роботи соціального педагога та опитування дітей та вчителів дає підстави для розробки циклу занять для дітей з дистантних сімей для зниження як внутрішньої, так і зовнішньої агресивності, підвищення рівня соціальної активності, розвитку позитивних рис.

2.2. Цикл занять з дітьми з дистантних сімей в закладах загальної середньої освіти

Соціально-педагогічна допомога дітям з дистантних сімей, охоплює різні аспекти підтримки їх розвитку та соціалізації. Насамперед вона передбачає створення позитивного середовища для особистісного зростання дитини, налагодження стосунків з її родиною або близькими, які тимчасово виконують

батьківську роль, сприяння встановленню доброзичливих контактів з оточенням, підтримку в навчанні та розвиткові творчих здібностей, а також профілактику можливих негативних впливів.

Організація такої допомоги повинна ґрунтуватися на чинному законодавстві, навіть якщо відсутні спеціальні нормативні акти для захисту саме цієї категорії дітей. У такому випадку застосовуються загальні правові механізми захисту прав дитини та її місця в родині.

Дуже важливо проводити систематичну роботу з виявлення потреб і труднощів, які виникають у дітей з дистантних сімей, аналізувати їхні причини, надавати психологічну допомогу у складних ситуаціях, консультувати, здійснювати супровід, знижувати рівень тривожності, стабілізувати емоційний стан.

Комплексний підхід до соціально-педагогічної підтримки дозволяє позитивно впливати на ситуацію в цілому, забезпечувати реалізацію соціальних прав дітей та створювати сприятливі умови для їх гармонійної інтеграції в суспільство. Ефективність цієї діяльності значною мірою залежить від злагодженої роботи різних служб і установ, які мають діяти у взаємозв'язку. Це передбачає взаємодію фахівців різних напрямків.

Одними з головних виконавців є працівники закладів освіти, оскільки саме школа є найбільш звичним і стабільним середовищем для дитини. Педагогічні працівники – соціальні педагоги, психологи, класні керівники – мають достатньо ресурсів для того, щоб дізнатися про особливості поведінки, успішність, емоційний стан і потреби кожної дитини через спостереження, анкетування, тестування та інші діагностичні засоби. На основі цих даних і будується індивідуальний план підтримки.

Допомога, що надається педагогами, психологами та соціальними працівниками, має допомогти дитині краще усвідомити себе, виявити сильні сторони, подолати внутрішні бар'єри, покращити соціальну взаємодію. Важливо, щоб допомога виходила за межі простого інформування і включала практичні психологічні методи.

Ключову роль у досягненні ефективної підтримки відіграє колективна робота – створення мультидисциплінарної команди. Така команда може надавати широкий спектр послуг – соціальних, психолого-педагогічних, інформаційних та правових. До складу команди можуть входити педагоги, психологи, соціальні працівники, представники адміністрації школи. Кожен фахівець виконує свої функції в межах професійної компетентності, а координують цю діяльність керівники соціальних служб і директори навчальних закладів.

З метою підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей нами обгрунтовано цикл занять, які були призначені для трьох цільових груп: дітей, педагогів та батьків.

ЗАНЯТТЯ ДЛЯ ДІТЕЙ

Робота з дітьми проводилася систематично і цілеспрямовано, при цьому враховувалися вікові та індивідуальні особливості дітей.

Тема: Пізнаю себе

Мета: створення позитивної атмосфери взаємодії; зниження психологічного дискомфорту, емоційної напруженості; підвищення самооцінки учнів, самопізнання; виховання бажання до самовдосконалення.

Вступне слово ведучого: повідомлення теми тренінгу, його мети (2 хв.)

Представлення правил роботи в тренінговій групі (5 хв.)

Знайомство: ведучий пропонує учням зробити собі бейджики, після чого кожен учасник по колу називає своє ім'я і розказує про себе про свої особливі звички, якості, вміння, вподобання, які відрізняють його від інших (5 хв.)

Вправа 1. «Австралійський дощ» (5 хв.)

Мета: активізувати учасників тренінгу, підтримати позитивну атмосферу в групі.

Учасники стають у коло й повторюють за тренером рухи, якими зображають як іде дощ:

- подув вітерець – учасники труть долонями;
- почав накрапати дощ – клацають пальцями;

- дощ перейшов у град – доторкаються кілька разів до ніг;
- спалахнула блискавка – широко розривають долоні;
- вдарив грім – плескають у долоні;
- все закінчилось, і на небі з'явилася веселка – піднімають руки догори.

Ведучий пропонує учасникам тренінгу висловити свої очікування від занять.

Вправа 2. «П'ять добрих слів» (10 хв.)

Мета: підвищення самооцінки, самопізнання себе через інших.

Обладнання: аркуші паперу, олівці.

Інструкції: „Кожен із вас має обвести свою руку на аркуші паперу й на намальованій долоні написати своє ім'я. Потім ви передасте свій аркуш сусідові праворуч, а самі одержуєте малюнок від сусіда ліворуч. В одному з „пальчиків”, отриманого чужого малюнка, ви пишете якусь привабливу на ваш погляд, рису її власника (наприклад: „Ти дуже добрий”, „Мені подобаються твої вірші” тощо). Наступний робить запис на іншому „пальчику”, аж поки аркуш не повертається до власника”.

Коли всі написи зроблені, ведучий збирає малюнки й зачитує „компліменти”, а група повинна здогадатися, кому вони призначаються.

Наприкінці вправи учасники забирають аркуші зі своїми долоньками.

Рефлексія

Які почуття в тебе виникли, коли ти читав написи на своїй „руці”?

Чи всі твої достоїнства, про які написали інші, тобі відомі?

Бесіда «Про повагу до себе» (15 хв.)

Для того, щоб наше життя стало кращим, сповнене яскравих вражень, ми повинні любити себе: схвалювати хороші вчинки і бути самим собою. Намагайтеся якомога менше критикувати себе.

Критика замикає той спосіб думок, якого ми намагаємося позбутися.

Тільки розуміння себе дає змогу вирватися з цього замкнутого кола. Коли ми говоримо про любов до себе, то у жодному разі така любов не вважається

егоїстичною чи самолюбством. Любити себе – це насамперед, поважати себе, відчувати себе особистістю.

Не заперечуйте самі і не давайте іншим заперечувати вашу досконалість.

Минуле змінити не можна, але ви завжди можете створити собі хороше майбутнє. Ми живемо тут і зараз для того, щоб подолати свою обмеженість, щоб захоплюватись своєю незвичайністю. Не забувайте, що у вашому серці достатньо любові, щоб вилікувати планету. Але спочатку вилікуйте себе.

Плануйте в собі хороші риси – і це може різко змінити ваше життя.

Можливо згодом ви навчитеся любити в собі навіть ті риси, які раніше вас не влаштовували. Можливо, з цього розпочнеться новий етап у вашому житті.

Перша умова будь-якого самовдосконалення – прийняти себе таким, яким ти є насправді, полюбити себе з усіма своїми перевагами і вадами, врештірешт бути собою. Лише за такого ставлення до себе має сенс ця робота – інакше для чого вдосконалювати те, чого не любиш? Любити себе – означає бути вимогливим до себе.

Лише любов до себе породжує впевненість у собі. «Упевненість у собі – основа для того, щоб радіти життю і мати силу діяти» – так сказав Шіллер

Вправа 3. «Сильні і слабкі сторони» (15хв.)

Мета: сприяти самопізнанню особливостей характеру, своїх сильних і слабких сторін, формувати вміння виробляти бажані риси характеру, виховувати бажання до самовдосконалення.

Обладнання: аркуші паперу.

Тренер роздає аркуші паперу і ручки. Учасники ділять аркуш вертикальною лінією навпіл і у лівій верхній частині ставлять знак «+», а у правій – «-».

Під знаком «+» перелічують ті риси особистості, якими вони пишаються, те, що їм подобається в собі і що вони цінують у людях. Під знаком «-» зазначають те, що їм не подобається в собі і людях. Бажано, щоб записів у лівій та правій частинах було порівну.

Тоді всі зачитують свої записи вголос, обмінюються враженнями.

Запитання для обговорення;

- Які позитивні риси особистості учасників групи тобі сподобались? Чи є такі у тебе?

- Яких рис ти хотів би набути, а яких – позбутися?

Прощання. Вправа 4. «Усмішка по колу» (3 хв.)

Кожен учасник по колу говорить іншому учаснику щось приємне і дарує йому усмішку.

Тема: Подолоаємо тривожність

Мета: сприяння усвідомленню учнями своїх негативних і позитивних рис, формування впевненості; допомогти у пошуку шляхів подолання тривожності.

Привітання.

Пригадування правил роботи в групі. (5 хв.)

Вправа 1. „Плутанка” (10 хв.)

Мета: згуртувати учасників, створити невимушену атмосферу.

Учасники стають у коло. За сигналом ведучого кожен гравець знаходить собі „партнера по рукостисканню” (правою рукою). Потім те саме – лівою рукою (з іншим партнером).

Після того як тренер переконається, що всі руки з'єднані попарно, він пропонує учасникам групи „розплутатися”, не перестаючи триматися за руки.

Тренер також може взяти участь, але при цьому під час „розплутування” активної участі в пошуках варіантів не бере. Під час виконання вправи в групі досить часто виникає думка, що вирішити поставлене завдання неможливо. Тоді тренер має спокійно сказати, що завдання має розв'язку, розплутатися можна завжди. Вправа може завершитися одним із трьох варіантів:

А. Всі учасники групи опиняться в одному колі (при цьому хтось може стояти обличчям у середину кола, хтось спиною, це не важливо, головне, щоб усі послідовно утворили коло).

Б. Учасники групи утворюють два чи більше незалежних кіл.

В. Учасники групи утворюють кола, з'єднані одне з одним як кільця в ланцюжку.

Коли завдання виконане, можна запитати групу:

«Що нам допомагало впоратися з поставленим завданням?»

«Що можна було б зробити інакше, щоб швидше справитися з поставленим завданням?».

Вправа 2. „Чарівний ярмарок” (15 хв.)

Мета: усвідомлення своїх позитивних і негативних рис.

Тренер розповідає учасникам, що вони на чарівному ярмарку, де можна продавати та купувати риси характеру. Після цього він роздає їм по два стікери.

На першому стікері записують риси характеру, які б хотіли продати, на іншому – риси, які б хотіли купити. Після зачитування, клеять стікери на дошку в хаотичному порядку. Потім кожен учасник, не дивлячись, забирає два стікери.

Обговорення вправи

– Які риси характеру ви витягнули?

Чи змогли б ви прийняти такі риси?

Чи хотіли б ви змінити в собі певні риси характеру?

Вправа 3. „Подоласмо тривожність” (25 хв.)

Мета: формування впевненості у подоланні хвилювання.

Ведучий говорить: „Тривожність заважає нам впевнено і спокійно йти по житті. Вона може стати причиною багатьох невдач. Давайте просто зараз спробуємо провести бій із тривожністю. Нехай кожен продумає й запише шляхи подолання тривожності. Потім ми усі разом складемо план подолання тривожності і запишемо його на дошці. Таким чином у кожного з нас буде під рукою наш загальний досвід успішного подолання тривожності”. Шляхи подолання записуються на дошці.

Прощання. Учасники групи по колу говорять, що їм сьогодні сподобалося найбільше, а що найменше, що для себе дізналися нового (4 хв.).

Вправа 4. „Хвиля по колу” (5 хв.)

Мета: формування відчуття єдності.

Учасники з тренером стають в коло, обіймаючись за плечі, після чого тренер пускає хвилю по колу, легким поштовхом учасника, що стоїть справа.

Тема: Моє життя в моїх руках.

Мета: формування впевненості у собі, відповідальності за власне життя.

Привітання.

Пригадування правил роботи в групі

Вправа 1. „Господар, будинок, землетрус” (10 хв.)

Мета: активізувати увагу учасників.

Тренер розділяє учасників на трійки так, щоб пара ставала обличчям один до одного і з'єднуючи руки над головою, утворювала „дах” будинку.

Третій учасник стає всередині будинку, цей учасник буде „господарем”

Учасники уважно слухають тренера і виконують команди тренера:

- будинок - двійки „будинок” мають знайти собі інших господарів, які залишаються на місцях;

- господар - на місці будинку, а господарі шукають нові будинки.

- землетрус - кожен член трійки повинен знайти іншого партнера.

Вправа повторюється кілька разів, команди лунають у випадковому порядку.

Вправа 2. „Ми творимо” (10 хв.)

Мета: продемонструвати неповторність кожної людини.

Тренер: „Кожен з вас бере аркуш паперу і чітко виконує за мою інструкцію:

- 1) складіть аркуш паперу вдвічі, і ще раз так само;
- 2) відірвіть правий верхній кут;
- 3) складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут;
- 4) складіть ще раз вдвічі і відірвіть ще раз правий верхній кут”.

Тренер поясню чому кожен з нас є особистістю.

Притча „Все залежить від тебе” (15 хв.)

Колись давно в древньому Китаї жив дуже розумний, але дуже пихатий Мандарин (знатний вельможа). Весь день його складався з примірок багатого вбрання та розмов із підданими про свій розум... Так минали дні за днями, роки за роками... Аж ось пройшов по всій країні поголос, що неподалік від кордону з'явився мудрець, розумніший за всіх на світі. Дійшла та звістка й до нашого

Мандарина. Дуже розлютився він: хто може називати якогось ченця найрозумнішою людиною в світі?!

Запросив вельможа мудреця до себе в палац, вирішивши обдурити його: „Я візьму в руки метелика, сховаю його за спиною й запитав, що в мене в руках – живе, чи мертве? Якщо чернець скаже, що живе – я роздушу метелика, а якщо скаже мертве – випущу його”.

І ось настав день зустрічі. В розкішному залі зібралося багато людей, всім хотілося послухати словесний поєдинок найрозумніших людей у світі.

Мандарин сидів на високому троні, тримав за спиною метелика й з нетерпінням чекав приходу ченця. Аж ось двері відчинилися, до залу увійшов невеликий худорлявий чоловік. Він підійшов до Мандарина, привітався й сказав, що готовий відповісти на будь-яке його запитання. І тоді, зло посміхаючись. Мандарин проказав: «Скажи-но мені, що я тримаю в руках – живе, чи мертве? Мудрець трохи подумав, усміхнувся й відповів: «УСЕ В ТВОЇХ РУКАХ!». Збентежений Мандарин випустив метелика з рук, і той полетів на волю, радісно тріпочучи своїми яскравими крильцями. Отже, лише від вас залежить, чи буде ваша взаємодія з іншими живою, яскравою, плідною, чи навпаки.

Обговорення притчі

Вправа 3. „Хочу. Мушу. Вирішую” (15 хв.)

Мета: навчитися контактувати із собою, усвідомити чим людина керується в житті.

Інструкція: „Напишіть 3 або більше речень, які б починалися із слів „Я хочу...” (3 хв.), тепер „Я мушу...” (3 хв.) та „Я повинен...” (3 хв.). А тепер напишіть, які рішення ви приймаєте „тут і зараз” (3 хв.)

Рефлексія:

Яка з частин вам давалася легше, а яка важче?

„Проаналізувавши написані речення ви можете усвідомити, чим керуєтесь у власному житті і що для вас є справді важливим”.

Вправа 4. „Дякую” (5 хв.)

Усі учасники тренінгу стають у коло і кладуть руку одна на одну. Тренер висловлює подяку за і пропонує іншим зробити те ж саме. Після того як усі бажаючі висловились, усі разом, піднімаючи руки, говорять: „Дякую”.

Прощання.

РЕКОМЕНДАЦІЇ КЛАСНОМУ КЕРІВНИКУ ДЛЯ ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ:

1. Щоб істотно понизити тривожність дитини, необхідно педагогам і батькам, що виховують дитину, забезпечити реальний успіх дитини в якійнебудь діяльності. Дитину треба менше лаяти і більше хвалити, причому не порівнюючи його з іншими, а тільки з ним самим, оцінюючи поліпшення його власних результатів

2. Потрібний щадний оцінний режим в тій області, в якій успіхи дитини невеликі.

3. Більше звертати увагу на обстановку, яка складається у навчальному закладі. Теплі емоційні стосунки, довірчий контакт з дорослими теж можуть сприяти зниженню загальної тривожності дитини.

4. Необхідно вивчити систему особистих стосунків дітей в групі, для того, щоб цілеспрямовано формувати ці стосунки, щоб створити для кожної дитини в групі сприятливий емоційний клімат.

5. Не можна залишати без уваги непопулярних дітей. Слід виявити і розвинути у них позитивні якості, підняти занижену самооцінку, рівень домагань, щоб поліпшити їх положення в системі міжособистісних стосунків. Також необхідно вихователеві переглянути своє особисте відношення до цих дітей.

РОБОТА З БАТЬКАМИ

У роботі соціального педагога важливу роль відіграє тісна співпраця з батьками та найближчим соціальним середовищем дитини. Серед найпоширеніших форматів цієї взаємодії – індивідуальні та групові консультації для родини, психотерапевтична підтримка, робота з кількома родинами, які мають схожі труднощі у вихованні або комунікації, а також поєднання

вищезазначених методів. Застосування цілеспрямованих методик дозволяє значно покращити результативність соціально-педагогічної діяльності з родинами.

Серед таких методів можна виділити: організацію діалогу в межах родини із залученням посередника; використання циркулярного опитування для виявлення внутрішньосімейних відносин; формування системних гіпотез щодо потенційних порушень у взаємодії між членами сім'ї; складання генограми, яка візуалізує зв'язки і події кількох поколінь родини. Також ефективними є письмові угоди, що визначають відповідальність за подолання певних проблем, використання сімейних метафор, які відображають унікальний досвід кожної сім'ї, та методики, які демонструють структуру сімейних взаємин (наприклад, соціограма, скульптурне моделювання родини або робота з сімейною дошкою).

До інтерактивних інструментів належать рольові ігри та психодрама, які допомагають учасникам краще зрозуміти почуття та мотивацію один одного. З метою підтримки позитивного мікроклімату в сімейному оточенні дітей було організовано ряд занять,

Заняття для батьків

Мета: поглибити знання про конфлікт; вчити використовувати у спілкуванні з іншими людьми тактику співробітництва; знаходити конструктивні способи вирішення проблемних ситуацій; працювати над розвитком професійної рефлексії; відпрацювання навичок формування позитивного психологічного клімату в колективі.

Матеріали: аркуші паперу; стікери; ручки; фломастери; ватмани; таблиця «Правила роботи»; плакат «Що є позитивного у конфлікті?»; плакат «Способи вирішення конфліктів».

Час: 1 година 40 хвилин

Хід заняття

1. Привітання

- Сьогодні у нас тренінг спілкування. Ми будемо працювати у колі. Для привітання давайте встанемо, посміхнемося один одному і скажемо: «Добрий день!».

2. Знайомство

- Наступна наша вправа «Знайомство». Ми працюємо у колективі і знаємо один одного. Але уявіть, що ви потрапили у Райський сад. Походжаючи в ньому, можна спостерігати велику кількість апельсинів, лимонів, мандаринів, різних сортів яблук, слив, груш, полуниці та суниці, ківі, авокадо тощо. Оберіть щось одне і дайте відповідь на запитання: «Який я фрукт?».

- Якби я був фруктом, то я був би

Опишіть сорт, смак, стиглість, колір тощо (кожен асоціює себе з певним фруктом і розповідає який він).

- От ми з вами краще познайомилися та більше дізналися один про одного.

3. Ознайомлення з правилами роботи

- Щоб наша робота була пильною, треба погодити правила за якими ми виконуватимемо її:

- Будьте відкритими для нових вражень і нового досвіду: аналізуйте свої почуття, думки, ставлення до того, що відбувається на занятті.

- Будьте доброзичливими і щирими, ставтеся уважно до того, що відбувається у колі, але немає потреби кривити душу, висловлюватися про те, з чим ви не згодні.

- Ви маєте особисту думку, вона цінна для нас, висловлюйте її в коректній формі, говоріть від свого імені, оскільки інші можуть мати протилежні погляди.

- Ми, учасники і ведучі, спільно відповідаємо за те, що відбувається на занятті.

Вправа «Очікування»

Мета: визначити сподівання і очікування учасників заняття.

- Ми познайомили вас з темою та метою нашого заняття. Будь ласка, подумайте і запишіть на стікерах свої очікування від заняття, розмістіть їх на

нашому пісочному годиннику вгорі. (Учасники розміщують очікування і озвучують їх).

- Наприкінці нашого заняття ви перемістите свою піщинку вниз настільки, наскільки справдилися ваші очікування.

Вправа «Торбинка асоціацій»

- Коли ми говоримо «конфлікт», у кожного з вас виникають певні асоціації. На дошці написано слово «конфлікт», воно розміщене над «Торбинкою асоціацій». Будь ласка, на стікерах напишіть слова, які асоціюються у вас із цим словом. Чим більше буде слів, тим повніше ми розкриємо значення даного слова.

(Свої асоціації учасники записують на стікерах і розміщують на «Торбинці асоціацій», озвучуючи їх).

Варіанти відповідей: боротьба, зло, агресія, війна, жах, вибух, ворожнеча, ненависть, обзивання, бійка, удар, сльози, сум, роздратування, недовіра, біль і т.д.

- Який заряд мають ці слова (позитивний чи негативний)?

- Якщо під час конфлікту ми відчуваємо дискомфорт, дисгармонію, тривожність, якщо наша реакція на конфлікт пригнічує нас, сковує, віддаляє від друзів, рідних, колег – необхідно змінити нашу внутрішню установку стосовно конфлікту. Бо насправді конфлікт – це діалог, взаємодія, джерело розвитку нових стосунків, бачень, гармонії.

Вправа «Перетворення свинцю в золото»

- Конфлікти можуть викликати гнів, ненависть, ворожість, можуть призводити до насильства.

Деякі конфлікти закінчуються у залах суду або навіть війнами. Проте конфлікти несуть у собі потенціал численних сподіваних позитивних результатів.

Зараз кожен учасник звернеться до наступного зі словами: «Конфлікт – це погано ...». Той, до кого зверталися, відповідає: «Так, це погано, але ...» й намагається назвати якийсь позитив у конфлікті.

Ведучий підкріплює вправу плакатом.

«Що є позитивного у конфлікті?»

- Конфлікти показують проблеми, які мають бути вирішені.
- Конфлікти звертають увагу на те, що нам треба змінюватися.
- Конфлікти розкривають наші прагнення і бажання.
- Конфлікти з'ясовують, хто ми є, якими є наші цінності, а також допомагають нам зрозуміти іншу людину.
- Конфлікти послаблюють нудьгу, звертають увагу на нові цілі, стимулюють інтерес.

7. Інформаційне повідомлення «Стратегії розв'язання конфліктів».

Ведучий: Описуючи стратегії розв'язання конфліктів, американський психолог

Кеннет Томас застосовував показники уваги до інтересів партнера і своїх власних:

- конкуренція – зосередження уваги лише на своїх інтересах і повне ігнорування інтересів партнера,
- ухиляння – брак уваги як до своїх інтересів, так і до інтересів партнера,
- компроміс – досягнення часткової вигоди кожної сторони,
- пристосування – підвищена увага до інтересів іншої людини на шкоду власним,
- співпраця – стратегія, що дає змогу врахувати інтереси обох сторін.

Ведучий роздає учасникам семінару – практикуму роздруковані таблиці, де описано стратегії розв'язання конфліктів. (додаток 1)

Ведучий: Ви ознайомилися з основними стратегіями розв'язання конфліктів. У педагогічній практиці існує думка, що найефективнішими стратегіями виходу з конфліктних ситуацій є компроміс і співпраця. Однак кожна зі стратегій може виявитися ефективною в певних умовах, оскільки у кожній є свої переваги і недоліки.

А тепер, коли вам відомі способи виходу з конфліктної ситуації, змодельюємо уявну ситуацію і спробуємо розв'язати конфлікт.

Вправа «Яблучко і черв'ячок»

Ведучий (м'яко і спокійно): Сядьте зручніше, заплющить очі й уявіть на хвилину, начебто ви – яблуко, яке мальовничо висить на гілочці. Усі милуються вами, захоплюються. Раптом, де й узявся, черв'як і каже «Зараз я тебе їстиму!» Що ви відповісте черв'якові? Розплющить очі й запишіть свою відповідь. А тепер по черзі зачитайте її.

Учасники коментують відповіді одне одного.

Приклади відповідей учасників семінару – практикуму.

Конкуренція: Зараз як упаду на тебе й розчавлю!

Ухиляння: Геть! Подивися, яка там симпатична груша!

Компроміс: Ну, добре, відкуси трохи, а решту залиш моїм улюбленим господарям!

Пристосування: Така, здається, в мене доля тяжка!

Співпраця: Подивися, на землю вже впали стигліші яблука. Ти їх їж. Вони дуже смачні!

Ведучий: Для підтримки стабільного психологічного стану, а також для профілактики різних професійних психосоматичних розладів важливо вміти забувати, ніби «стирати» з пам'яті стресову ситуацію, яка нас турбує.

Вправа «Моя квітка»

Мета: сприяти позитивному сприйняттю «свого «Я».

Хід вправи: Психолог пропонує учасникам тренінгу намалювати на папері квітку, в центрі якої кожен пише своє ім'я. Далі на кожній пелюстці записуються відповіді на наступні питання:

1. За що мене можна поважати?
2. За що я подобаюся самому собі (або люблю самого себе)?

Прощання

Отже, запропонований цикл занять передбачав заняття для дітей, які спрямовані на створення позитивної атмосфери взаємодії; зниження психологічного дискомфорту, емоційної напруженості; підвищення самооцінки учнів, самопізнання; виховання бажання до самовдосконалення; усвідомлення учнями своїх негативних і позитивних рис, формування впевненості; допомогти

у пошуку шляхів подолання тривожності; рекомендації класному керівнику для зниження рівня тривожності підлітків; заняття для батьків, які спрямовані на поглиблення знань про конфлікт; вмінь використовувати у спілкуванні з іншими людьми тактику співробітництва; знаходити конструктивні способи вирішення проблемних ситуацій; працювати над розвитком професійної рефлексії; навичок формування позитивного психологічного клімату в колективі.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВИСНОВКИ

Результати вивчення й аналізу наукової літератури, практичного досвіду, експериментального дослідження з проблеми соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей, дали підстави для наступних висновків.

Поняття «дистантна сім'я» в науковій літературі розглядається як міждисциплінарне явище, що поєднує у собі соціальні, педагогічні, психологічні та демографічні аспекти. Існує кілька основних підходів до його тлумачення: соціологічний підхід (дистантна сім'я трактується як соціальний інститут, змінений під впливом економічної міграції, урбанізації, збройних конфліктів); психолого-педагогічний підхід (дистантна сім'я розглядається як чинник ризику для гармонійного розвитку дитини); функціональний підхід (у межах цього підходу дистантна сім'я вивчається з точки зору її здатності виконувати традиційні функції – виховну, емоційно-підтримувальну, економічну); інституційно-правовий підхід (дистантна сім'я аналізується як об'єкт соціальної політики та правового регулювання). Отже, дистантна сім'я трактується як специфічна форма родинного устрою, що виникає внаслідок тривалого проживання членів сім'ї окремо один від одного через соціально-економічні, політичні або інші обставини.

Виділяють чотири основні групи причин виникнення дистантних сімей: соціально-економічні (бідність, безробіття); соціально-психологічні (міжособистісні конфлікти); трудова міграція; політичні (війна, збройні конфлікти).

Дистантна сім'я розглядається як змінна структура, яка може формуватись на окремих етапах життєвого шляху родини. Зі зміною зовнішніх або внутрішніх обставин вона здатна повернутися до традиційної моделі спільного проживання.

Характерні риси таких сімей: поступове емоційне віддалення дітей від батьків; зміни у взаєминах з дітьми; моральна виснаженість батьків; переросподіл побутових обов'язків; недостатня прикладу у статевому вихованні; позбавлення безпосереднього прикладу для наслідування поведінки; наявність обмеженої мотивації, орієнтованої на задоволення безпосередніх потреб.

Попри збереження формальної структури (наявність обох батьків), дистанційне проживання одного чи обох партнерів унеможлиблює повноцінне виконання ними своїх родинних функцій. Це викликає порушення в сімейній системі, хоча не завжди свідчить про повне неблагополуччя. Якщо подружжя усвідомлює ситуацію та адаптує свої дії відповідно до нових умов, можна зберегти психологічну стабільність і гармонійне функціонування сім'ї. Однак відсутність такої адаптації може призвести до загострення конфліктів і навіть до розпаду родини.

Соціально-педагогічна робота дітей, які зростають у дистантних сім'ях, найчастіше реалізується в межах освітніх закладів. У процесі організації такої роботи важливим є забезпечення взаємодії між різними виховними структурами з метою створення сприятливого середовища для гармонійного розвитку дитини.

Основними напрямками роботи з такими сім'ями є профілактика, патронаж, соціальний супровід, психокорекційна, психотерапевтична та реабілітаційна робота, що позитивно впливають на успішну соціалізацію дітей, формування відповідальності батьків за них, налагодження їх позитивної взаємодії, а також адаптації у соціумі. За категорією клієнтів, соціально-педагогічну роботу працівників соціальної сфери слід поділяти на такі напрями: робота з дітьми з дистантних сімей; робота з батьками; робота з соціальним оточенням та близькими дітей трудових мігрантів.

Найбільш ефективні форми роботи із дистантними сім'ями - це індивідуальна та групова, що передбачає консультації, групи самопомоги і взаємодопомоги, гуртки за інтересами, клуби спілкування, спільне відзначення свят, благодійні акції, екскурсії, походи, спортивні змагання, тренінги. Відповідно до цільової групи клієнтів виділяють методи практичної роботи з такими сім'ями: бесіда, консультування, тренінг, діяльність груп підтримки, психологічна просвіта і т.д.

З метою дослідження рівня схильності до дезадаптованої поведінки та агресивності дітей з дистантних сімей нами проведено експериментальне дослідження, яке складалося з аналізу плану роботи соціального педагога

закладу та опитування підлітків. Рівень схильності до дезадаптованої поведінки ми досліджували за допомогою Методика визначення особистісної адаптованості школярів (А.В. Фурман) та рівень агресивності дітей з дистантних сімей за допомогою: Тест С. Дайхоффа на виявлення внутрішньої агресії, Анкету для вчителів, Анкетування на виявлення схильності людини до зовнішньої агресії та форм насилля, які вона найчастіше використовує.

Дослідженням було охоплено 18 підлітків 5-9 класів опорного закладу загальної середньої освіти «Сошичненський ліцей» Камінь-Каширського району.

Аналіз річного плану соціального педагога Сошичненського ліцею на 2024–2025 н.р. з точки зору роботи з дітьми з дистанційних сімей свідчить, що дана цільова група визначена в ньому.

Основними напрямками роботи з дітьми з дистантних сімей визначено: діагностична робота (планується дослідження особистісних характеристик дітей із дистанційних сімей; передбачено соціально-педагогічний патронаж таких дітей - це основа для подальшої підтримки); консультування (передбачає індивідуальні консультації для вчителів, батьків (опікунів) та адміністрації щодо цих дітей); профілактична робота (передбачені теми профілактики булінгу, насильства, кіберзалежності, девіантної поведінки - актуальні для дітей, які залишені без належної емоційної підтримки в родині); індивідуальний підхід (у плані передбачено індивідуальні консультації за потребою - це гнучкий інструмент допомоги, зокрема і дітям з дистанційних сімей); просвітницька робота з батьками (передбачена участь соціального педагога у батьківських зборах та бесіди з батьками протягом року – платформа для впливу на мігруючих батьків або опікунів).

Опитування дітей з дистантних сімей дозволили констатувати, що високий та низький рівень адаптованості притаманний однаковій кількості дітей по 11,2%. Узагальненні результати свідчать, що жодна дитина не є неадаптованою. Опитування класоводів та вчителів-предметників свідчать про те, що рівень внутрішньої агресії вищий ніж зовнішній її прояви за спостереженнями педагогів. За результатами тесту С. Дайхоффа на виявлення внутрішньої агресії

72% показали середній рівень, 11,2% – низький рівень. Однак високий рівень внутрішньої агресії притаманний 11,2%. Насторожує і те, що один підліток має дуже високий рівень агресії.

За зовнішніми проявами старшокласникам притаманні такі форми насильства: фізичне насильство (32,8%), психологічне насильство (55,2%), економічне насильство (44,4%), а отже, можна констатувати, що є прояви насильства щодо підлітків з дистантних сімей з боку своїх батьків. Це свідчить про необхідність проведення систематичних та комплексних занять щодо підвищення рівня адаптованості та зниження агресії дітей з дистантних сімей.

Соціально-педагогічна допомога дітям з дистантних сімей, охоплює різні аспекти підтримки їх розвитку та соціалізації. Насамперед вона передбачає створення позитивного середовища для особистісного зростання дитини, налагодження стосунків з її родиною або близькими, які тимчасово виконують батьківську роль, сприяння встановленню доброзичливих контактів з оточенням, підтримку в навчанні та розвитку творчих здібностей, а також профілактику можливих негативних впливів.

З метою підвищення ефективності соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей нами обгрунтовано цикл занять, які були призначені для трьох цільових груп: дітей, педагогів та батьків.

Запропонований цикл занять передбачав заняття для дітей, які спрямовані на створення позитивної атмосфери взаємодії; зниження психологічного дискомфорту, емоційної напруженості; підвищення самооцінки учнів, самопізнання; виховання бажання до самовдосконалення; усвідомлення учнями своїх негативних і позитивних рис, формування впевненості; допомогти у пошуку шляхів подолання тривожності; рекомендації класному керівнику для зниження рівня тривожності підлітків; заняття для батьків, які спрямовані на поглиблення знань про конфлікт; вмінь використовувати у спілкуванні з іншими людьми тактику співробітництва; знаходити конструктивні способи вирішення проблемних ситуацій; працювати над розвитком професійної рефлексії; навичок формування позитивного психологічного клімату в колективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгер Г. С. Психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України* / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – Вип. 27. С. 103–116.
2. Венгер Г. С. Соціально-психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук: спец. 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Сєверодонецьк, 2015. 20 с.
3. Веретенко Т. Г. Соціально-педагогічна робота з дистантними сім'ями. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць*. Вип. 444. Чернівці ЧНУ, 2009. С. 14-22.
4. Гаркавенко Н. В. Соціальна психологія адиктивної поведінки : Практичні завдання до курсу : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівецький Нац. у-т, 2019. 181 с.
5. Гевчук Н. С. Виховання дітей трудових мігрантів в умовах соціальнопедагогічного середовища: автореф. дис... канд. пед. наук: [спец.] 13.00.05; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2012. 20 с.
6. Гільтай Л. Особливості впливу дистантної сім'ї на психоемоційний розвиток молодшого школяра. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11132/1/2Hi%C4%BAtaj.pdf>
7. Голова Н.І. Соціально-педагогічна робота працівників соціальної сфери з дистантними сім'ями. *Вісник ЛДУ БЖД*. 2016. №13, С. 162-167.
8. Гордієнко Н. В. Сучасна українська дистантна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи. *Науковий вісник Чернівецького Університету. Педагогіка та психологія*. 2005. Вип. 263 С.57–61.

9. Гордієнко Н.В., Ізотова А.Ю. Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів. URL: <file:///D:/%D0%A4%D0%BB%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%B0/%D0%BC%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96/2025/%D0%9B%D0%BE%D1%89%D0%B8%D0%BA/123-48-51.pdf>
10. Докторович М. Неповна сім'я : особливості роботи соціального педагога. К. : Шк. світ, 2010. 128 с.
11. Іванашко О.Є., Вічалковська Н.К. Виховання дітей в умовах сімейної депривації. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/16/29/197>
12. Ковальчук Л. Г. Основні напрями соціально-педагогічної роботи з дітьми трудових мігрантів, Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 11 Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління: 36. наукових праць, К., НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Випуск 5. (Частина 1), С. 310-319.
13. Комісарова Т. Соціально-педагогічний патронаж дітей «групи ризику». *Соціальний педагог. Шкільний світ*. 2008. № 12(24). С. 41.
14. Крупник І. Р. Особливості уявлень дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05 – «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». Херсон, 2015. 20 с.
15. Куб'як Н. Форми і методи соціально-педагогічної роботи з дітьми з дистантних сімей. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2012. Вип. 28. С.79–84
16. Куб'як Н. І. Запобігання педагогічної занедбаності дітей з дистантних сімей: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2010. 20 с.
17. Кучумова Н. І., Білик Н. М. Вплив стосунків у дистантних сім'ях трудових мігрантів на виховання дітей. *Науковий вісник Ужгородського університету. серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2021. Випуск 1 (48). С. 211-215.

18. Левченко К., Трубавіна І., Євсюкова М. Захист прав дітей трудових мігрантів: правові та організаційні засади. *Соціальний педагог*. №8 (20), 2008. С. 42-55.
19. Левченко К.Б. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посібник / К.Б.Левченко, І.М.Трубавіна, І.І.Цушко. К.: ФОП “Купріянова”, 2007. 240 с.
20. Ляльчук Г. Д. Соціально-психологічні чинники деструкції родинних зв'язків у сім'ях трудових мігрантів: автореф. дис.... канд. псих. наук: 19.00.05. Київ, 2015. 22 с.
21. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник / Валентина Володимирівна Москаленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.
22. Пенішкевич Д. І. Підготовка соціальних педагогів до попередження відхилень у поведінці у дітей із дистантних сімей. *Науковий вісник Чернівецького Університету. Педагогіка та психологія*. 2008. Вип. 392. С.119–127.
23. Пігіда В. М. Аналіз стану та проблем дітей трудових мігрантів в Україні. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 9 (196). с. 113. URL: http://almamater.lnpu.edu.ua/magazines/visnyk/2010/9_2010_ped.pdf#page...
24. Раєвська Я.М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології*. 2011. Випуск 13. 2011. С. 280-290.
25. Савель І. С. Психологічний супровід дітей трудових мігрантів в умовах загальноосвітнього навчального закладу: навч.-метод. посібник / за ред. проф. Р. Х. Вайноли. Кам'янець-Подільський, 2011. 121 с.
26. Сєдих К. Делінквентний підліток : навчальний посібник. [2-ге вид., доп. К. : Видавничий Дім “Слово”, 2015. 272 с.

27. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями / [А.Й.Капська, Н.С.Олексюк, С.М.Калаур, З.З.Фалинська]. Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.
28. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : [навч.-метод. посібник] / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавінової, І. І. Цушка. К. : ФОП „Купріянова”, 2007. 240 с.
29. Трубавіна І . М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю [Навч. посіб]. К. : ДЦССМ , 2003. 132 с.
30. Шевченко А. І. Особливості розвитку дітей у дистантних сім'ях: психологічні та соціально-педагогічні аспекти. Цивілізаційний вимір освіти та науки, 2019. № 2(3), С. 72-77.
31. Шпільчак Л.Я. Корекція професійних умінь і навичок роботи майбутніх соціальних педагогів з дітьми із дистантних сімей. *Психолого-педагогічні та організаційні умови запровадження європейських стандартів вищої освіти в Україні*. 2017. С. 402-410.

Додаток А

**Методика визначення особистісної
адаптованості школярів (А.В. Фурман)**

Оціни своє ставлення	Моє ставлення				
	дуже позитивне	позитивне	нейтральне	негативне	Дуже негативне
I. У ШКОЛІ до:					
1) учителів					
2) класного керівника					
3) навчальних предметів					
4) школи та її вимог					
5) однокласників					
II. У СІМ'Ї до:					
1) матері					
2) батька					
3) брата/сестри					
4) бабусі, дідуся та інших Родичів					
III. НА ВУЛИЦІ до:					
2) близьких друзів					
3) знайомих, товаришів					
4) батьків своїх друзів					
5) сусідів					
IV. У ВЛАСНОМУ «Я» до:					
1) власної поведінки					
2) внутрішнього «Я»					

Оцінювання результатів:

Ключ: «дуже позитивне» +5, «позитивне» +4, «нейтральне» – 0, «негативне» -4, «дуже негативне» -5.

Показник для реєстрації: сума балів за всіма блоками

Бали	Рівень соціально-психологічної Адаптації	Вид соціально-психологічної адаптації
75	Максимальний	адаптованість
73-74	дуже високий	
69-72	Високий	
64-68	Середній	
57-63	Низький	
50 – 56	неочевидна неадаптованість	неадаптованість
40 – 49	очевидна неадаптованість	
30 – 39	ситуативна дезадаптованість	дезадаптованість
21 – 29	стійка очевидна дезадаптованість	

0 – 20	критична дезадаптованість	
-75 – 1	суперкритична дезадаптованість	

Додаток Б

Тест С. Дайхоффа на виявлення внутрішньої агресії

Інструкція до заповнення тесту: дослідник пропонує піддослідному прочитати твердження в бланку тесту та в разі згоди з кожним із них – відзначити відповідь “так”, у разі незгоди – “ні” у бланку тесту (див. табл. 1).

Таблиця 1

Бланк тесту

1	Мої стосунки з оточуючими іноді бувають непередбачуваними, нестабільними	Так	Ні
2	Мені здається, що в мене величезне почуття провини, для якого немає підстав	Так	Ні
3	Я не люблю усвідомлювати і приймати той факт, що я гніваюся	Так	Ні
4	Іноді я використовую гумор для того, щоб не стикатися віч-на-віч зі своїми справжніми почуттями	Так	Ні
5	Я часто надмірно критикую себе і оточуючих	Так	Ні
6	Іноді я використовую сарказм як форму гумору	Так	Ні
7	Іноколи я відчуваю, що мені хочеться повернутися і помститися своїм кривдникам	Так	Ні
8	Коли я гніваюся, я виявляю, що роблю те, про що згодом дуже жалкую	Так	Ні
9	Зазвичай я не кажу оточуючим про свою кривду або душевний біль	Так	Ні
10	У мене є біль на тілесному рівні, такий як: головний біль, затиснуті м'язи шиї, проблеми зі шлунком	Так	Ні
11	Мене дуже турбує критика на мою адресу	Так	Ні
12	Іноді я щось вчиняю або спілкуюся таким чином, щоб здаватися краще, вище іншої людини, у чомусь її перевершувати	Так	Ні
13	Я часто відчуваю себе гірше порівняно з іншими людьми	Так	Ні
14	Я б хотів прямо сказати людям те, що я про них думаю	Так	Ні
15	Я відчуваю, що мене не люблять і не цінують	Так	Ні
16	Я розчарувався (-лась) у коханні і більше у нього не вірю	Так	Ні
17	Іноді я відчуваю труднощі в тому, щоб контролювати свою вагу (як набір ваги, так і її втрату)	Так	Ні
18	Часом я відчуваю, що життя дало мені набагато менше, ніж повинно було б	Так	Ні
19	Я вважаю, що в багатьох моїх проблемах винні інші	Так	Ні
20	Багато чого з того гарного, що я роблю, я роблю з почуття боргу	Так	Ні
21	Прокидаючись вранці, я давно не відчуваю почуття бадьорості	Так	Ні
22	Коли мене щось дратує, мені важко заспокоїтися	Так	Ні
23	Мене шалено дратують люди, які роблять по-своєму і не підкоряються мені	Так	Ні

24	Я пережив (-ла) епізод злочинного посягання на моє життя або насильство (фізичне або сексуальне) в партнерських відносинах або в дитинстві	Так	Ні
25	Я переживаю, якщо все відбувається не так, як я задумав (-ла)	Так	Ні
26	Я вважаю себе залежним у партнерських взаєминах	Так	Ні
27	Люди, які мене добре знають, кажуть, що я впертий (-та)	Так	Ні
28	Іноді про мене говорять, що я схильний (-на) до частих змін настрою	Так	Ні
29	Я часто сперечаюся і не погоджуюся, в основному, з членами своєї родини	Так	Ні
30	У мене не складаються стосунки з людьми	Так	Ні
31	Я не можу забути своє минуле	Так	Ні
32	Я постійно відчуваю себе нещасним (-ою)	Так	Ні
33	Я часто лаю себе	Так	Ні
34	Я відчуваю труднощі в успішному вирішенні конфліктів	Так	Ні
35	Мені важко уникати сварок і бійок	Так	Ні
36	Я часто злюся на себе	Так	Ні
37	Я постійно відчуваю розчарування	Так	Ні
38	Я відчуваю пригніченість, безпорадність, роздратованість	Так	Ні
39	Я відкидаю деяких людей за те, хто вони, ким вони є, чим займаються	Так	Ні
40	Мені здається, я не зможу самотійно впоратися зі своїми проблемами	Так	Ні

Обробка результатів: за кожну позитивну відповідь піддослідний набирає по одному балу. Необхідно підсумувати отримані бали і таким чином оцінити рівень внутрішньої агресії цього випробуваного.

Рівні розподіляються таким чином залежно від суми набраних балів:

0–10 балів – низький рівень агресії;

11–20 балів – середній рівень агресивності;

21–30 балів – високий рівень агресивності;

31–40 балів – дуже високий рівень агресивності.

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ

Шановний колега!

У вказаному списку відзначте, будь ласка, дітей, найбільш часто проявляючих агресивні реакції в поведінці, і оцініте ступінь їх агресивності за шестибальною шкалою з урахуванням наступних критеріїв:

0 - агресивність відсутня, агресивні реакції не спостерігаються;

1 - агресивність практично не виражена, агресивні спалахи мають місце вкрай рідко;

2 - агресивність виражена дуже слабо, агресивні реакції в поведінці спостерігаються рідко;

3 - агресивність виражена середньо, агресивні реакції виявляються не дуже часто;

4 - ступінь вираженості агресивності трохи вище середнього, нерідко в поведінці спостерігаються агресивні реакції;

5 - рівень агресивності високий, агресивні реакції спостерігаються достатньо часто.

Анкетування на виявлення схильності людини до зовнішньої агресії та форм насилля, які вона найчастіше використовує

Інструкція до заповнення анкети: дослідник пропонує піддослідному прочитати запитання в бланку анкети та відповісти на них, виділивши “так” або “ні” у бланку анкети (табл. 2).

Таблиця 2

Бланк анкети

1	Чи були у вас такі випадки, коли Ви застосовували фізичну силу до членів Вашої родини?	Так	Ні
2	Чи допускаєте Ви можливість прояву сексуального характеру в Вашій родині?	Так	Ні
3	Чи бували випадки у Вашій сім'ї, коли Ви зверталися до них в словесних образах?	Так	Ні
4	Чи обмежували Ви членів Вашої родини в грошовому обсязі?	Так	Ні
5	Ви коли-небудь погрожували членам Вашої родини?	Так	Ні
6	Чи примушували Ви до сексуального контакту членів Вашої родини?	Так	Ні
7	Чи соромили Ви когось з членів Вашої родини при сторонніх людях?	Так	Ні
8	Чи позбавляєте Ви членів Вашої родини можливості займатися улюбленою справою?	Так	Ні
9	Чи траплялися випадки, коли Ви могли дати ляпас або вдарити члена Вашої родини?	Так	Ні
10	Чи мали Ви схильність залицятись до членів Вашої родини?	Так	Ні
11	Часто Ви принижуєте та ображаєте членів Вашої родини?	Так	Ні
12	Часто Ви забороняєте членам Вашої родини користуватися коштами без Вашого відома?	Так	Ні
13	Чи траплялися випадки, коли від побиття Вами члени Вашої родини опинялися в лікарні?	Так	Ні
14	Чи є місце у Вашій родині для сексуального насильства?	Так	Ні
15	Часто Ви маніпулюєте членами Вашої родини?	Так	Ні
16	Часто Ви змушуєте членів Вашої родини просити у вас кошти?	Так	Ні

Обробка результатів: запитання в анкеті розташовані в певному порядку за видами насильства. Номери запитань, що стосуються різних видів насильства, відображені в табл. 3.

Таблиця 3

Таблиця для визначення форм насильства

Номер запитання	Фізичне насильство	Сексуальне насильство	Психологічне насильство	Економічне насильство
	1	2	3	4
	5	6	7	8
	9	10	11	12
	13	14	15	16

За кожен позитивний відповідь досліджуваний набирає по одному балу. Необхідно підсумувати отримані бали щодо кожного виду насильства.

Рівні вираженості агресії з кожного виду насильства розподіляються таким чином, залежно від суми набраних балів:

- 1 бал – низький рівень агресії;
- 2 бали – середній рівень агресивності;
- 3 бали – високий рівень агресивності;
- 4 бали – дуже високий рівень агресивності.

Після того, як дослідник виявив вираженість того чи іншого виду насильства в конкретного досліджуваного, він підсумовує всі бали й отримує загальний бал за зовнішніми проявами агресії.

Рівні розподіляються таким чином:

- 1–4 балів – низький рівень агресії;
- 5–8 балів – середній рівень агресивності;
- 9–12 балів – високий рівень агресивності;
- 13–16 балів – дуже високий рівень агресивності.